

Történelem

Sorozatszerkesztő

Benda Gyula
Gyurgyák János
Komoróczy Géza

**ARISTOTELÉS, HÉRAKLEIDÉS LEMBOS,
PSEUDO-XENOPHÓN, XENOPHÓN,
KRITIAS ÉS HÉRÓDÉS ATTIKOS ÍRÁSAI
A GÖRÖG ÁLLAMOKRÓL**

Századvég Kiadó • Budapest, 1994

PSEUDO-XENOPHÓN
AZ ATHÉNI ÁLLAM

I.

1. Ami az athéni államrendet illeti, azt ugyan nem helyeslem, hogy az államrendnek ezt a formáját választották, mert ezzel a választásukkal egyúttal azt is választották, hogy a hitványoknak jobban menjen a dolguk, mint az előkelőknek, ezért tehát nem helyeslem. De viszont, hogy – ha már egyszer így határoztak – államrendjüket jól őrzik, és egyébként helyesen járnak el, még ha a többi görögök úgy látják is, hogy hibáznak – ezt ki fogom mutatni.

2. Először is azt mondom, hogy nézetem szerint ött <méltán> kapnak többet <a hitványok> és a szegények és a nép, mint a nemesek és a gazdagok, azért, mert a nép hajtja a hajókat s adja meg az államnak a hatalmat; hiszen a kormányosok, a hajóparancsnokok és alparancsnokok, másodkormányosok, hajóácsok – ezek adják meg az államnak a hatalmat, sokkal inkább, mint a nehézfegyverzetűek, a nemesek és az előkelők. Minthogy tehát így áll a dolog, méltányosnak látszik, hogy mindenki részesedjék a tisztségekben, részint a most szokásos sorsolás, részint a kézfeltartással való választás révén, s hogy minden polgár, aki csak akar, szólhat a nyilvánosság előtt. 3. Azután valahány tisztség van, mely ha jó kezekben van, boldogulást, ha nem jó kezekben, veszedelmet hoz az egész népre – ezekben a tisztségekben a nép nem is kíván részesedni. Úgy gondolják, hogy nem kell sorshúzás útján részesedniök sem a stratégos, sem a hipparchos tisztségében; hiszen tudja a nép is, hogy több haszna van abból, ha nem maga látja el ezeket a hivatalokat, hanem hagyja, hogy a legtekintélyesebbek lássák el. Hanem valahány olyan tisztség van, mely fizetéssel jár és hasznot hoz a házhoz, azokat a nép törekszik betölteni. 4. Azután itt van, amin egyesek csodálkoznak, hogy mindenütt több előnyt biztosítanak a hitványoknak, a szegényeknek, a népből való embereknek, mint az előkelők-

nek, de mindjárt kiderül, hogy éppen ezzel őrzik meg a demokráciát. Mert ha a szegényeknek, a népből valóknak, a kisembereknek jól megy a dolguk, és az ilyenek tömeggé lesznek, gyarapítják a demokráciát; ha viszont a gazdagoknak és az előkelőknek menne jól a dolguk, úgy a népből való emberek éppen a saját magukkal szemben álló pártot erősítenék. 5. A legjobb elem minden országban szemben áll a demokráciával. A legjobbakban ugyanis a legkevesebb a zabolátlanság és az igazságtalanság és a legtöbb az éleslátás a nemeset illetőleg; a népben viszont a legtöbb a tanulatlanság, a fegyelmezetlenség és a hitványság; mert részint a szegénység viszi őket inkább a rút dolgokba, részint a műveletlenség és a tudatlanság, ami egyes embereknél megint az anyagi eszközök hiányának a következménye.

6. Azt mondhatná mármost valaki, hogy nem lett volna szabad megengedniök, hogy mindenki egyformán szólhasson és tanácskozhassék, hanem csak a legtekintélyesebb és legkiválóbb férfiak. Ők azonban ebben is a legjobban döntöttek, mikor hagyják, hogy a hitványok is szóljanak. Mert, ha az előkelők szólának és vennének részt a tanácsban, akkor ez előnyös volna ugyan a hozzájuk hasonlóknak, de nem volna előnyös a népből valóknak. Most viszont, ha akarja az a hitvány ember, feláll és szól és kitalálja, ami jó neki meg a hozzá hasonlóknak. 7. Azt mondhatná erre valaki: Már ugyan mi jót tudna az efféle ember magának vagy a népnek? Ők azonban tudják, hogy ennek tanulatlansága, hitványsága és jóindulata inkább hasznukra van, mint az előkelő ember erénye, bölcsessége és rosszindulata. 8. Igaz ugyan, hogy az állam nem az ilyen berendezkedés következtében lesz a legjobb, de a demokráciát így lehet leginkább megőrizni. Mert a nép nem azt akarja, hogy az államban kitűnő alkotmány legyen, ő meg szolgaságban éljen, hanem azt, hogy szabad legyen és uralkodjék, bánja is akkor, ha rossz az alkotmány. Amiről ugyanis te azt tartod, hogy az nem jó alkotmány, pontosan az teszi erőssé és szabaddá magát a népet. 9. Ha pedig jó alkotmányt keresel, először is azt látod majd, hogy a legtekintélyesebbek hozzák nekik a törvényeket, aztán az előkelők megfenyítik a hitványokat, az előkelők tartanak tanácsot az államügyekben és nem hagyják, hogy őrzöngő emberek részt vegyenek a tanácsban, szóljanak vagy népgyűlésezzenek. Persze az ilyen jó berendezkedés következtében egykettőre szolgaságba süllyed a nép.

10. A rabszolgák és metoikosok zabolátlansága viszont Athénben a legteljesebb, ott nem szabad megverni sem őket, és utadból sem áll félre a rabszolga. Hogy mi az oka ennek a helyi szokásnak, mindjárt megmondom. Ha az volna a törvény, hogy a szabad ember megütheti a rabszolgát vagy a metoikost vagy a szabadonbocsátottat, bizony gyakran athéni polgárt verne meg abban a hiszemben, hogy rabszolga. Mert a nép ruházata ott semmivel sem jobb, mint a rabszolgáké vagy a metoikosoké, és a kinézésük sem jobb. 11. Ha meg azon is csodálkoznék valaki, hogy hagyják, hogy a szolganép ott bőségben, sőt egyesek nagylábon éljenek, kiderül, hogy ezt is megfontolásból teszik. Ahol ugyanis tengeri hatalom van, feltétlenül szükséges az, hogy a rabszolgák pénzért szolgáljanak, hogy megkapjam munkájából a részesedést, meg az, hogy szabadjára engedjék őket. Ahol viszont már gazdagok a rabszolgák, ott többé már nem előnyös, ha az én rabszolgám fél tőled; persze Lakedaimónban fél tőled a rabszolgám. Ha azonban a te rabszolgád fél éntőlem, az a veszély fenyeget, hogy saját pénzét is ideadja, csak hogy személyét ne fenyegetse veszély. 12. Ezért engedélyeztük a szabad beszédet (iségoria) a rabszolgának a szabadokkal szemben, és a metoikosoknak a polgárokkal szemben, hiszen az államnak szüksége van a metoikosokra a nagy csomó mesterség meg a hajózás miatt. Ezért engedélyeztük hát, érthetően, a metoikosoknak is a szabad beszédet.

13. A nép véget vetett ott a testedzés és a zenével való foglalkozás divatjának, úgy vélve, hogy az nem szép dolog, mert felismerte, hogy nem képes az ezekkel való foglalkozásra. Ha viszont chorégiáról, versenyrendezésről, hajóállításról van szó, tudja jól, hogy a chorégiánál a gazdagoké az irányítás és a költség, a népe az engedelmeskedés és a haszon, a versenyrendezés meg a hajóállítás esetében az irányítás és a költség a gazdagoké, a népe pedig csak az engedelmeskedés és az élvezés. Pénzt akar tehát kapni a nép, akár énekel, akár fut, akár táncol, akár hajóra száll, hogy neki magának legyen, a gazdagok meg csak szegényedjenek. A bíróságokban is nem az igazsággal törődnek, hanem inkább azzal, hogy mi van hasznukra.

14. Ami a szövetségeseket illeti, hogy elhajóznak hozzájuk és álnokul vádaskodnak, amint a közhit tartja és gyűlölik az előkelőket – hát felismerték, hogy az elnyomott szükségképpen gyűlöli az elnyomót, és ha a gazdagok és hatalmasak kerülnek

hatalomra a városokban, akkor a hatalom igencsak rövid ideig lesz a nép kezében Athénben, és ezért fosztják meg polgárjogaiktól az előkelőket, kobozzák el vagyonukat, úzik el és ölik meg őket, míg viszont a hitványakat nagyra növelik. Az athéni előkelők ellenben mentik az előkelőket a szövetséges városokban, felismerve, hogy nekik az a jó, ha a legjobbakat a városokban mindig mentik. 15. Azt mondhatná valaki, hogy éppen abban áll az athéni ereje, ha a szövetségesek elég tehetősek arra, hogy pénzeket befizessenek. A népből valóknak azonban az a véleményük, hogy nagyobb előny az, hogy minden egyes athéni kezében tartja a szövetségesek pénzét, míg viszont nekik csak épp annyi van, amennyi a megélhetéshez kell, és emellett még úgy dolgoznak, hogy képtelenek holmi lázadó terveket forralni.

16. Az a közfelfogás, hogy az athéni nép abban is rosszul határozott, hogy a szövetségeseket arra kényszeríti, hogy peres ügyeiknek elintézésére Athénbe hajózzanak. Ők viszont erre előszámálják, hogy ebből mennyi jó származik az athéni népre. Először is a törvényszéki letétpénzekből egész éven át húzzák a jövedelmet. Azután otthon ülve, anélkül, hogy kihajóznának, irányítják a szövetséges városokat, s a bíróságokban a nép embereit megmentik, ellenfeleit meg tönkreteszik, míg viszont ha mindegyik otthon intézné el peres ügyeit, az athéniak iránti gyűlöletükben saját maguk között éppen azokat tennék tönkre, akik leginkább barátai az athéni népnek. 17. Ezenfelül az athéni népnek még a következő haszna van abból, hogy a peres ügyek intézése a szövetségesek számára is Athénben folyik. Először is, mert a Peiraieusban több egyszázalékos vámot kap a város, azután, ha valakinek bérháza van, jobban jár, azután meg az is, akinek bérbe adó igásállata vagy rabszolgája van. Azután a hirdetők is jobban járnak a szövetségesek beutazása révén. 18. Ezenfelül, ha a peres ügyek intézésére nem jönnének fel a szövetségesek, akkor csakis az odahajózó athéniakat részesítenék tiszteletben, a stratégosokat, a hajóparancsnokokat és a követeket. Most viszont az egész athéni népnek kénytelen hízelkedni minden egyes szövetséges, hiszen tudja jól, hogy Athénbe érkezve nem mástól függ a büntetés vagy az elégtétel, hanem a néptől, ez Athénben a törvény. Így kénytelen ott rimánkodni a bíróságokban és, ha valaki belép, a kezét megragadni. Ezért aztán a szövetségesek inkább rabszolgái az athéni népnek.

19. Ezenfelül külföldön lévő birtokaik meg külföldi hivatali teendőik miatt észrevétlen megtanulják mind maguk, mind kísérik az evezővel való bánást. Mert elkerülhetetlen, hogy az az ember, aki gyakran hajózik, evezőt ne ragadjon maga is, szolgálja is, és hogy meg ne tanulja a hajózási szakkifejezéseket. 20. Persze hogy aztán jó kormányosok lesznek, részben hajózási tapasztalataik, részben gyakorlatuk révén. Egyesek a személyhajók kormányzásában tettek szert gyakorlatra, mások a teherhajókban, némelyek pedig innen a háromevezősorosokra kerültek. A legtöbbje, mielőtt a hajóra lép, tudja hajtani, hiszen egész életükben előzőleg már begyakorolták magukat.

II.

1. A nehézfegyverzetű gyalogsággal kapcsolatban, amiről azt tartják, hogy a leggyengébben áll Athénben, valóban így is áll a dolog, és maguk is úgy tartják, hogy gyengébbek is, kevesebben is vannak, mint az ellenség, de a szövetségesek közt, akik az adót fizetik, szárazföldön ők a legerősebbek, és úgy gondolják, hogy elég a nehézfegyverzetű gyalogság, ha a szövetségeseknél erősebbek. 2. Hozzá még a dolgok véletlen alakulásából kifolyólag olyan helyzet állt elő náluk, hogy míg a szárazföldön alávetettek számára megvan annak a lehetősége, hogy kis városok egyesüljenek és egyesült erővel harcoljanak, a tengeri hatalomnak alávetettek számára viszont, amennyiben szigetlakók, nincs meg a lehetősége annak, hogy városaikat ugyanazon a helyen fűzzék egybe, mert közbül van a tenger és az uralkodók éppen a tenger urai. De még ha megvolna is a lehetősége annak, hogy titkon összegyülekezzenek ugyanarra a helyre, a szigetlakók egyetlen szigetre, éhen vesznének. 3. Ami város a szárazföldön van alávetve Athénnek, azok közül a nagyok félelemből hódoltak meg, a kisebbek legfőképpen szükségből; nincs ugyanis olyan város egy sem, mely ne szorulna valamelyes behozatalra vagy kivitelre. Ez pedig nem lehetséges számára, hogyha nem engedelmeskedik a tenger urainak. 4. Aztán a tengeren uralkodók számára megvan annak a lehetősége, hogy megtegyék azt, amit a szárazföldön uralkodók csak néha, ti. hogy feldúlják az erősebbek földjét, mert odahajózhatnak, ahol nincs egy ellenség sem, vagy ahol csak kevesen vannak, ha pedig odajönnek, egyszerűen

felszállnak és elhajóznak. És aki így tesz, kevesebb nehézségbe ütközik, mint aki gyalogsággal siet segítségre. 5. Azután meg a tengeren uralkodók olyan messze hajózhatnak saját földjüktől, amilyen messze csak akarnak, a szárazföldön uralkodók számára viszont nincs meg annak lehetősége, hogy saját földjüktől több napi járóföldre távozzanak, mert a gyalogmenetek lassúak és élelmet sem tud sok időre magával vinni a gyalogmenetben haladó. Amellett a gyalogmenetben haladó kénytelen baráti területen haladni vagy kiverekedni a győzelmet, míg aki hajón megy, ahol erősebb, kiszállhat, ahol nem, azon a földön nem száll ki, hanem elhajózik mellette, míg baráti földhöz vagy gyengébbekhez nem ér. 6. Azután a termények betegségeit, melyek Zeustól valók, a szárazföldön hatalmasok nehezen viselik el, a tengeren hatalmasok viszont könnyen, hiszen a betegség nem éri egyszerre az egész földet, és így a virágzó területről hoznak be a tengeren uralkodók.

7. Ha azonban kisebb dolgokat is meg kell említenem, hát a tenger feletti uralmuk következtében találták ki először is a fényűzés különféle módjait, hiszen érintkezésben vannak mindenfelé mindenkivel, s ami jó csak van Sziciliában vagy Itáliában vagy Kyprosban vagy Egyiptomban vagy Lydiában vagy a Pontos vidékén vagy a Peloponnésoson vagy másvalahol, azt mind egy helyre halmozták össze a tenger feletti uralmuk következtében. 8. Azután meg minden nyelvjárást hallva kiszedegették innen ezt, onnan azt: s így míg a többi görögök inkább saját nyelvjárást beszélik és a maguk módján élnek és öltözködnek, az athéniak a görögökét és barbárokét mind összekeverik.

9. Ami az áldozatokat, szentélyeket, ünnepeket és kultikus helyeket illeti, a nép belátta, hogy nem képes minden egyes szegényember arra, hogy áldozzon, lakomázzék, szentélyei legyenek és szép és nagy várost lakják, így hát kitalálta, hogy miképp lesz lehetséges mindez. Közköltségen, szóval a város, sok áldozatot mutatnak be, de a nép az, aki lakomázik és aki kisorsolja az áldozati állatokat. 10. A gazdagok közül is van egyeseknek saját tornacsarnokuk, fürdőjük és öltözőjük, de a nép épít önmagának saját használatára egy csomó tornatermet, öltözőt meg nyilvános fürdőt, és ebből több haszna van a tömegnek, mint a keveseknek és tehetőseknek.

11. A gazdagságot az összes görögök és barbárok között egyedül ők képesek kézben tartani. Mert ha egy város bővelkedik

hajóépítésre alkalmas fában, ugyan hová fogja eladni, ha a tengeren uralkodót nem nyeri meg? Vagy például, ha vasban vagy bronzban vagy lenben bővelkedik egy város, ugyan hová fogja eladni, ha a tengeren uralkodót nem nyeri meg? Nos, valójában éppen ezekből vannak nekem a hajóim, az egyiktől a fa, a másiktól a vas, a harmadiktól a bronz, a negyediktől a len, az ötödiktől a viasz. 12. Ezenfelül nem fogják megengedni, hogy máshová szállítsák, akik ellenlábasaink, vagy nem használhatják majd a tengeri utakat. Így aztán, bár én semmit sem termelek a földből, mindent megkapok a tengeren át, míg egy más városnak sincs meg kettő ezek közül, nincs meg ugyanazon a helyen fa is meg len is, hanem ahol igen sok a len, ott a föld sík és fátlan; de például bronz és vas sem jön egyugyanazon államból, és a többiből sincs kettő vagy három egy városban, hanem az egyik itt, a másik ott.

13. Ezenfelül még minden szárazföld mellett van vagy egy előreugró fok, vagy egy előtte fekvő sziget, vagy valami szoros, úgyhogy a tenger felett uralkodók meg tudják vetni ott a lábukat és veszteségeket tudnak okozni a szárazföldön lakóknak. 14. Egyetlen dolognak vannak híjával: ha az athéniak szigeten laknának és úgy volnának a tenger urai, akkor megvolna a lehetőségük, hogy károkat okozzanak, ha akarnak, anélkül, hogy valamit is szenvednének, míg csak a tenger felett uralkodnak, földjüket nem pusztíthatnák, s az ellenséget sem kellene beengedniök. Most viszont a földművesek és a gazdagok lapulnak inkább az ellenség előtt, míg a nép, jól tudva, hogy az övéből semmit sem fognak fölperzselni vagy elpusztítani, félelem nélkül él és nem lapul előttük.

15. Ezenfelül egy másik félelemtől is megmenekülnének, ha szigeten laknának, attól, hogy egy kisebbség elárulja a várost, hogy kinyissák a kapukat és hogy az ellenség betörjön (mert ugyan hogy történhetnék meg ilyesmi szigeten lakókkal?), vagy pedig hogy bármely csoport fellázadhasson a nép ellen, ha szigeten laknának. Mert most, ha fellázadnának, akkor reményüket az ellenségbe vetve lázadnának fel, hogy majd szárazföldön behívják őket; ha viszont szigeten laknának, ettől sem volna mit félniök. 16. Minthogy azonban kezdettől fogva úgy adódot, hogy nem szigeten laknak, most a következőt teszik: vagyonukat a szigetekre rakják el maguknak, bízván tengeri hatalmukban, és nem törődnek vele, ha az attikai földet elpusztítják,

mert tudják, hogy ha ezt sajnálnák, más, nagyobb javaktól esnének el.

17. Aztán meg a szövetségeket és esküket az oligarchikus államok kénytelenek szigorúan megtartani. Hiszen ha nem maradnak meg a megállapodások mellett, vagy valaki jogtalanságot követ el rajtad, a keveseknek, akik a megállapodást kötötték, a neve könnyen megfogható. Ami szerződést viszont a nép köt meg, ott nyitva áll számára a lehetőség, hogy a felelősséget egyedül a javaslattevőre meg a szavazás vezetőjére tolja; a többieknek pedig, hogy tiltakozzék, hogy nem volt ott, meg hogy nem is ért egyet vele, kivéve ha tudják, hogy teljes népgyűlésben történtek a megállapodások; és ha nem tetszik, hogy ezek érvénybe lépjenek, ezer ürügyük is van kéznél, hogy ne kelljen megtenni, amit nem akarnak. Ha pedig abból, amit a nép elhatározott, valami rossz származnék, a nép nyomban vádat emel, hogy egypár ember, akik az ő érdekei ellen dolgoznak, elrontotta, ha viszont valami jó, akkor az érdemet saját maguknak tulajdonítják.

18. Azt, hogy a népet komédiában kifigurázzák vagy rosszat mondjanak róla, nem engedik meg, nehogy maguknak keljen rossz híruk, de ha magánemberről van szó, még biztatják is, akinek valakivel szemben ilyen szándéka van, jól tudva, hogy többnyire nem a nép vagy a tömeg embere, akit neveltségessé tesznek, hanem vagy gazdag, vagy nemes származású, vagy befolyásos ember, és csak elvétele tesznek neveltségessé szegény vagy a népből való embert, de ezeket is csak fontoskodás miatt, vagy ha arra törekszenek, hogy valamiből többet szerezzenek, mint a nép; úgyhogy ha az ilyet neveltségessé teszik, azért sem bosszankodnak.

19. Én tehát állítom, hogy az athéni nép tudja, hogy a polgárok közül kik az előkelők és kik a hitványak. Ennek tudatában azokat, akik hozzá tartoznak és neki használnak, szeretik, még ha hitványak is; az előkelőket viszont inkább gyűlölik. Mert úgy gondolják, hogy ezeknek velük született kiválósága önékik nem javukra válik, hanem kárukra. Ezzel szemben viszont akadnak egyesek, akik igazában a nép oldalán állnak, bár nem népi származásúak. 20. Márpedig én magának a népnek megbocsátom a demokráciát, hiszen mindenkinek megbocsátható, ha a maga javát nézi, hanem aki nem a népből való és mégis azt választotta, hogy inkább demokratikus államban lakik, mint

oligarchikusban, az gazságokra készül, mert rájött, hogy a gaz-ember könnyebben rejtve tud maradni a demokratikus államban, mint az oligarchikusban.

III.

1. Szóval, ami az athéni államrendet illeti, ezt a formát nem helyeslem. De ha már úgy határoztak, hogy demokratikus rendben élnek, nézetem szerint jól őrzik a demokráciát, azzal a módszerrel élve, melyet bemutattam.

Látok azonban egyeseket, akik kifogásolják az athéniéknél, hogy ott néha a tanács és a nép is képtelen elintézni emberek ügyét, akik már esztendeje ülnek ott. Hanem ez Athénben nem más miatt van, mint hogy az ügyek tömege miatt nem képesek mindenkinek az ügyét elintézni és úgy elbocsátani. 2. De hát hogyan is volnának erre képesek ők, akiknek először is annyi ünnepet kell ünnepelni, mint egy görög államnak se még (és ezek alatta aligha képes valaki közügyek intézésére), azután ítélniök kell köz- ill. magánügyekben emelt vádak meg számadások felett, de annyi felett, hogy annyit az összes ember együttvéve sem ítélt, a tanácsnak tanácskoznia kell a háború felől egy csomót, egy csomót a jövedelmekről, egy csomót a törvények hozásáról, egy csomót az állammal kapcsolatos folyó ügyekről, egy csomót a szövetségeseikről, át kell vennie az adót, gondoskodnia kell a dokkokról és szentélyekről. Hát csoda-e, ha ennyi dolog mellett nem képesek minden ember ügyét elintézni? 3. Azt mondják erre egyesek: Menjen csak valaki pénzzel a kezében a tanácshoz vagy a néphez, menten el fogják intézni az ügyét! Persze, én egyetértek ezekkel, hogy pénzért sok mindent elintéznek Athénben és még többet is elintéznének, ha többen fizetnének. Azt azonban jól tudom, hogy az összes kérvényezőnek az ügyét nem lenne képes elintézni az állam, ha mégannyi aranyat vagy ezüstöt adna is valaki nekik. 4. Azután még döntést kell hozni a következő dolgokban: ha valaki nem szereli fel a hajót, vagy valami közterületet beépít, ezenfelül döntést kell hozni minden évben a Dionysia, a Thargelia, a Panathénia, a Prométhia és a Héphaistia chorégiáival kapcsolatos perekben; azután évenként négyszáz triérarchost állítanak ki, s akiknek ezek közül panaszuk van, azok ügyében is minden évben döntést kell hozni; ezenfelül a

tisztviselőket is meg kell vizsgálni és ügyükben döntést kell hozni, azután meg kell vizsgálni az árvákat, meg kiállítani a foglyok őreit. 5. Ezeket tehát minden évben. Időnként törvénykezni kell katonaszökevények ügyében és ha valami váratlan törvényszegés fordul elő: hogyha egyesek valami egészen szokatlan bűncselekményt cselekednének vagy hogyha istentelenséget követnének el. Még egy sor dolgot el is hagyok: azonban ami a legfontosabb, azt már elmondtam, kivéve a szövetségi adó kiszabását: ez többnyire minden ötödik évben történik. 6. Nos tehát, nem kell-e azt gondolnunk, hogy mindezekben döntést kell hozni? Mert mondja csak meg valaki, mi az itt, amiben nem kell döntést hozni? Ha egyet kell értsünk abban, hogy mindezekben döntést kell hozni, szükséges, hogy az egy év alatt történjék, holott pedig most, amikor esztendőn át törvénykeznek, sem képesek megszabadulni a gonosztevőktől az emberek sokasága miatt. 7. No jó, de azt mondja valaki, hogy törvénykezni ugyan kell, de törvénykezzenek kevesebben. Így azonban, ha csak nem csinálnak kevés bíróságot is, szükségképpen kevesen lesznek az egyes bíróságokban, és így egyfelől könnyebb lesz felkészülni a kevés bíróval szemben, másfelől megvesztegetik őket, hogy sokkal kevésbé igazságosan törvénykezzenek. 8. Ezenfelül meg kell gondolni, hogy az athénieknek ünnepeket is kell ülniök, amikor nem lehet törvénykezni. Márpedig kétszer annyi ünnepet ülnek, mint mások, bár én csak a legkevesebb ünnepet ülő várossal vetem egybe.

Mínt hogy azonban ezek így állnak, azt állítom, hogy lehetlenség, hogy Athénben más viszonyok legyenek, mint amilyenek most vannak, legfeljebb csak apránként lehetséges ezt elvenni, azt meg hozzátenni. Sokat azonban nem lehet változtatni anélkül, hogy a demokráciából is el ne vennénk valamit. 9. Mert azok mindent ki lehet találni, hogy az államberendezkedés jobb legyen, de kielégítő megoldást találni arra, hogy hogyan lehetne az állami életet jobbá tenni, és egyúttal a demokráciát fenntartani, bizony nem könnyű, kivéve ha, mint azt az imént mondtam, apránként valamit hozzáteszünk vagy elveszünk.

10. Nézetem szerint az athéniak abban a tekintetben sem határoztak jól, hogy a pártviszályoktól dúlt városokban a silányabbak mellett foglalnak állást. Ők azonban ezt tudatosan teszik. Mert ha a jobbak mellett foglalnának állást, akkor azok mellett foglalnának állást, akik nem ugyanazon a véleményen

vannak, mint ők maguk. Mert a legjobb elem egy városban sem jóindulatú a nép iránt, hanem a legrosszabb elem az, amely minden városban jóindulatú a nép iránt, hiszen a hasonlóak jóindulatúak a hozzájuk hasonlókhöz. Ezért foglalnak az athéniak is a hozzájuk illők mellett állást. 11. Viszont valahányszor arra vállalkoztak, hogy a legjobbak mellett foglalnak állást, az sosem ütött ki jól, hanem a boiótiaiaknál a nép rövid időn belül szolgására jutott, azután meg mikor a milétosiaknál a legjobbak mellett foglaltak állást, rövid időn belül elpártoltak és lemészárolták a népet; azután meg mikor a lakedaimóniak mellett foglaltak állást a messénéiekkel szemben, a lakedaimóniak rövid időn belül leigázták a messénéieket és az athéniak ellen folytatott háborút.

12. Azt vethetné közbe valaki, hogy talán nem is fosztottak meg senkit igazságtalanul polgárjogaiktól Athénben. Én azt mondom, hogy vannak, akiket igazságtalanul fosztottak meg polgárjogaiktól, de csak kevesen. Csakhogy nem kevés olyan emberre van szükség, aki az athéni demokrácia ellen tör, mert persze úgy áll a dolog, hogy azok az emberek, akiket igazság szerint fosztottak meg polgárjogaiktól, nem forralnak semmit, csak azok, akiket igazságtalanul. 13. Ugyan hogy gondolhatná hát valaki, hogy Athénben a nagy tömeget igazságtalanul fosztották meg polgárjogaiktól, ahol a nép látja el a hivatalokat. Ha valaki nem látja el jogszerűen hivatalát, ha nem azt mondja, ami jogos és nem azt teszi, nos ilyesből kifolyólag következik be a polgárjogoktól való megfosztás. Ezeket fontolóra véve nem kell azt gondolni, hogy a polgárjogaiktól megfosztottaktól kell valamit félni Athénben.

XENOPHÓN

A LAKEDAIMÓNIAK ÁLLAMA

1. Amikor egy napon végiggondoltam, hogy Spárta, Hellas egyik legkevésbé népes állama hogyan tudott a leghatalmasabbá és leghíresebbé válni, igencsak meglepődtem, hogy történt mindez? De miután megismerkedtem a spártaiak intézményeivel, már semmi meglepőt nem találtam a dologban.

Lykurgost azonban, aki azokat a törvényeket adta nekik, amelyeknek engedelmeskedve boldogan élnek, őt bizony csodálom és a lehető legnagyobb bölcsnek tartom. Nem utánzott más államokat, hanem éppen ellenkezőképp gondolkodott, mint legtöbbször, s ezáltal tette hazáját a legboldogabbá.

Hogy az elején kezdjem, vegyük először a gyerekszülést. A jövő anyákat, vagyis a lányokat, akiket úgy gondolnak, hogy jól nevelnek, a többi népek igen mértékletesen táplálják, és nyálánságot alig adnak nekik, bort többnyire egyáltalán nem ihatnak, vagy ha mégis, csak vízzel hígítva. A többi hellének a lányokat arra kényszerítik, hogy a négy fal között szőjenek-fonjanak, miként a kézművesek, akik közül a legtöbben állandóan egy helyben ülnek. Hogyan lehet abban reménykedni, hogy az ilyen módon nevelt nők nagyszerű utódokat fognak világra hozni? Lykurgos viszont úgy tartotta, hogy éppen elég rabszolganő van a szövésre-fonásra, s mivel véleménye szerint a szabad asszonyok legfontosabb feladata a gyermekszülés, legelőször is elrendelte, hogy a nők ugyanolyan mértékben edzzék testüket, mint a férfiak. Ráadásul a lányok között éppen olyan futóversenyeket és erőpróbákat vezetett be, mint a férfiak közt, mivel hitt benne, hogy ha mindkét szülő erőteljes, az utódaik is életrevalóbbak lesznek.

Látván, hogy másutt a házasság első időszakában a férjek mértéktelenül vannak együtt újdonsült feleségükkel, ebben is külön úton járt. Úgy intézte, hogy nagy szegény volt, ha látták a férfit a feleségéhez bemenni vagy onnan kijönni. Ilyen körülmények között szükségszerűen megnőtt bennük a másik iránti

vágy, s ha utódok született, erőteljesebb lett, mintha szülei már rég ráuntak volna egymásra. Ráadásul megszüntette azt a szokást, hogy mindenki akkor nősült meg, amikor csak akart, és elrendelte, hogy csak az erejük teljében levő férfiak házasodhatnak meg. Úgy gondolta, hogy ezzel is a kiváló utódok létrejöttét segíti elő. Azért persze az is előfordult, hogy egy idősebb férfinak fiatal felesége volt. Megfigyelte, hogy az ilyen férjek féltékenyen őrzik a feleségüket, ezért törvényeiben ennek is az ellenkezőjét rendelte el. Az idős férjet kötelezte, hogy feleségéhez vezessen be egy férfit, akit testileg-lelkileg kiválónak talál, hogy az asszonynak tőle származzanak utódai. Ha pedig valaki történetesen nem kívánt együttélni egy asszonnyal sem, de arra vágyott, hogy kiváló gyermekei szülessenek, törvénybe iktatta, hogy ha az látott egy anyát, akinek szép gyerekei voltak, és kiváló családból származott, férje beleegyezésével utódokat nemzhetett vele. Sok efféle rendelkezést hozott még. Az asszonyok pedig szívesen irányítottak két háztartást, és a férfiak is örültek, hogy olyan testvérei születtek gyerekeiknek, akik a család tagjaiként növelik annak hatalmát, a vagyonból azonban nem részesülnek.

Így hát a gyerekek születését merőben másképp szabályozta, mint a többi állam, s hogy ezzel azt az eredményt érte el, hogy nagyságukat és erejüket tekintve kiváló férfiakkal látta el Spártát, bárki ellenőrizheti, ha akarja.

2. Miután a születés kérdését áttekintettem, rátérek a kétfajta nevelési rendszerre. Mindazok, akik a hellének közül azt állítják, hogy a legjobban nevelik fiaikat, mihelyt a gyerekek fölfogják, amit mondanak nekik, azonnal pedagógus rabszolgák gondjaira bízják és az iskolába küldik őket, hogy betűvetést, zenét és testgyakorlást tanuljanak. Ráadásul a gyerekek lábát cipővel kényeztetik, a testüket pedig elpuhultságra szoktatják azzal, hogy ruházatukat évszokról évszakra változtatják. Ezenfelül annyit kapnak enni, amennyi csak a hasukba fér.

Lykurgos ezzel szemben ahelyett, hogy hagyta volna, hogy minden apa külön-külön pedagógus rabszolgára bízza a gyereket, olyan ember felügyelete alá helyezte a fiúkat, aki a legmagasabb hivatali betöltő férfiak köréből származott, és akit gyereklénynek (paidonomos) hívtak. Főhatalmazta arra, hogy összegyűjtse a fiúkat, felügyeljen rájuk, és ha valamelyikük rosszat tett a tűzre, keményen megbüntesse. Az ifjak köréből korbá-

csos legényeket rendelt mellé, hogy végrehajtsák a büntetést, ha szükséges. Így aztán Spártában jellemzővé vált a rendkívüli szerénység és a nagyfokú engedelmesség.

Ahelyett, hogy a fiúk lábát cipővel elkényelmesítette volna, mezítláb járatta őket, hogy megerősödjék a talpuk, mivel az volt a meggyőződése, hogy ha ezt megszokják, könnyebben tudnak hegyet mászni, biztosabban tudnak a lejtőn leereszkedni, és ha edzett a lábuk, mezítláb is távolabb és magasabbra ugranak, gyorsabban futnak, mint az, akin szandál van. És ahelyett, hogy a ruházatukkal elpuhulttá tette volna őket, bevezette azt a szokást, hogy a fiúk egy évre egyetlen öltözet ruhát kapnak, mivel úgy vélte, hogy így jobban felkészülnek a hideg és a forróság elviselésére.

Elrendelte, hogy a vezetőjük csak annyi élelmet osszon ki a fiúknak, amennyivel nem terhelik túl a gyomrukát, viszont megszokják az éhezést, mert úgy gondolta, hogy az így nevelt ifjak alkalmasabbak arra, hogy ha a szükség úgy kívánja, étlen-szomjan fáradozzanak, és inkább képesek lesznek hosszabb időn át beosztani a rövidebb időre szánt fejadagjukat, ha ezt a parancsot kapják, továbbá kevésbé vágnak nyalánságokra, bármilyen ételt válogatás nélkül megesznek, és egészségesek maradnak. Véleménye szerint inkább olyan élelmet kell fogyasztani, amely magasra növeszt és fokozza a test mozgékonyágát, mint olyat, amelyik hizlal.

Azért, hogy ne szenvedjenek túlságosan az éhségtől, bár nem engedte meg nekik, hogy minden további nélkül elvegyék, amit megkívánnak, lehetővé tette, hogy éhségüket azzal csillapítsák, amit lopnak maguknak. Azt mindenki tudta, hogy nem azért engedte meg számukra, hogy cselvel szerezzenek meg az élelmüket, mert különben nem lett volna mit adni nekik, hanem azért, mert aki lopni akar, annak nyilvánvalóan virrasztania kell éjszaka, furfangosnak kell lennie és ügyesen kell elrejtőznie nappal, és ki kell lesnie az alkalmas pillanatot, ha nem akar üres kézzel távozni. Ezt a fajta nevelést tehát azzal a szándékkal rendelte el, hogy a gyerekeket találékonyra tegye szükségleteik megszerzésében, és ügyesebb harcosokká formálja őket.

De akkor megkérdendhető valaki, hogy ha Lykurgos a lopást jó dolognak tartotta, miért büntette alapos veréssel azt, akit rajtacsíptek? A válaszem: azért, amiért a tanárok, bármit is tanítanak, megbüntetik azt, aki rosszul tudja az anyagot. A spártaiak

azért verik el a tettenért fiúkat, mert rosszul loptak. Azzal a szokással pedig, hogy <Artemis Orthia szentélyéből> dicsőség minél több sajtot ellopni, de ugyanakkor korbácsos embereket rendelt oda, hogy a tolvajok nyaka közé csördítsenek, azt akarta kifejezésre juttatni, hogy rövid szenvedés árán tartós dicsőség örömét lehet megszerezni. Mindebből az is kivilágzott, hogy ahol gyorsaságra van szükség, restséggel semmit sem lehet elérni, legfeljebb csak kellemetlenséget.

Azért, hogy a fiúk sohase maradjanak felügyelet nélkül, még akkor sem, ha a paidonomos eltávozik, felhatalmazta az éppen arra járó polgárokat arra, hogy olyan parancsot adjanak nekik, amelyet jónak látnak, és megbüntessék azokat, akik valamit rosszul csinálnak. Ezzel a módszerrel tiszteletudóbbá tette a gyerekeket. A spártai fiúk és férfiak nem is tisztelnek úgy senkit, mint vezetőiket. Azért pedig, hogy a fiúk még akkor se legyenek vezető nélkül, ha véletlenül egyetlen felnőt férfi sem tartózkodik a közelükben, minden raj élére parancsnokot állított, egy olyan ifjút, akit társai közül a legértelmesebbnek találtak. Így aztán Spártában sohasem maradtak felügyelet nélkül a fiúk.

Azt hiszem, szólnom kell néhány szót a fiúszerelemről is, mivel ez a jelenség is hozzátartozik a nevelés kérdésköréhez. Hellas többi tájékán részint az a szokás, mint például a boiótok között, hogy egy férfi úgy él együtt egy fiúval, mintha házastársak volnának, vagy mint az élisieknél, ahol kedveskedő ajándékokkal vásárolják meg az ifjú szépséget, részint pedig az, hogy teljesen eltiltják a szerelmes férfiakat még attól is, hogy szót váltsanak az ifjakkal.

Lykurgos véleménye eltért a többiekétől. Dicséretre méltónak és a legszebb nevelési módszernek tartotta, ha egy kiváló férfi egy ifjú szellemét annyira csodálta, hogy megpróbálta a legjobb értelemben vett barátjává tenni, és együtt élt vele, de ha valakin látszott, hogy csak a fiú testére vágyik, azt a legvisszataszítóbb vétekként bélyegezte meg. Ezzel elérte, hogy Lakedaimónban a szeretők legalább annyira tartózkodtak attól, hogy testi szerelem alakuljon ki köztük és a fiúk között, mint amennyire az apák tartózkodók a fiaikkal és a fivérek a fivérekkel szemben. Az viszont egyáltalán nem lep meg, ha mindezt sokan nem hiszik el, ugyanis a törvények nagyon sok államban megengedik a fiúszerelmet.

A fentiekben összehasonlítottam a lakedaimóniak és a többi hellének nevelési elveit. Azt, hogy melyiknek az eredményeképpen válnak a férfiak engedelmesebbekké, tiszteletudóbbakká és önmegtartóztatóbbakká, maga is megítélheti, aki akarja.

3. Amikor a gyerekek ifjakká serdülnek, a többi államban megszabadítják őket a pedagógusaiktól, a tanítóktól, többé már nem vezeti őket senki, szabadjára eresztik valamennyiüket, hadd éljenek önállóan. Lykurgos ebben is másként járt el. Megfigyelte ugyanis, hogy az ifjak ebben az életkorban a legelbizakodottabbak, majd szétveti őket a nagyravágyás és teljesen elhaltalmasodik rajtuk az élvezetek iránti vágy, ezért aztán a legtöbb fáradtsággal terhelte meg őket, és úgy intézte, hogy mindig legyen valamilyen elfoglaltságuk. Elrendelte, hogy aki ezek alól a kötelezettségek alól kibújik, a későbbiekben semmiféle megtiszteltetésben ne részesülhessen. Elérte, hogy ne csak a város vezetői, hanem az ifjak rokonai is szívügyüknek tekintették, hogy egyik ifjú se vonja kötelességmulasztása miatt magára az egész város megvetését.

Ráadásul, minthogy a tiszteletudó viselkedést alaposan beléjük akarta vénsni, elrendelte, hogy az utcán jártukban-keltükben a kezüket a köpenyük alá rejtse, csöndben menjenek a dolguk után, ne tekintgessenek körbe, hanem csak a lábuk elé nézzenek. Ebből is kitűnt, hogy a férfiak természete a józan megfontoltságban is magasabb rendű, mint az asszonyoké. Ezeknek az ifjaknak kevésbé hallhatod a hangját, mint a kőszobroknak, kevésbé láthatod szemük rebbenését, mint a bronzszobrokét, szemérmesebbnek találod őket, mint a szűz lányokat szobájuk mélyén. Ha pedig megérkeznek a közös étkezésre, boldog lehetsz, ha egyáltalán hallhatod a nekik föltett kérdésre adott válaszukat.

Ilyen módon viselte gondját Lykurgos az ifjaknak.

4. A legnagyobb gondot a felnőtt férfiakra fordította, mivel úgy vélte, ha ők olyanok, amilyeneknek lenniük kell, abból származik a legtöbb haszna az államnak. Megfigyelte, hogy akikben a legerősebb a győzni akarás, azoknak a kórusát érdemes leginkább meghallgatni, a sportversenyeken is leginkább őket érdemes meg szemlélni. Így aztán arra a gondolatra jutott, hogyha a fiatal férfiak az erény iránti küzdelemben mérik össze erejüket, fel fognak virágozni a férfierények. Elmondom, hogyan szervezte meg versengésüket.

Az ephorosok az erejük teljében lévő férfiak közül kijelölnek három előljárót. Őket hippagretéseknek hívják. Ezek mindegyike kiválaszt száz-száz embert, és világosan megindokolja, kit miért részesít előnyben, és kit miért hagy ki a számításból. Mindazok, akik nem részesülnek abban a megtiszteltetésben, hogy kiválasszák őket ellenségeivé válnak azoknak is, akik elutasították őket, és azoknak is, akiket ellenükben részesítettek előnyben, és attól kezdve árgus szemekkel figyelik egymást, hogy ki az, aki vét a becsület szabályai ellen.

Ez az a versengés, amely a legkedvesebb az isteneknek és leghasznosabb az államnak, mert ebből kitűnik, hogy hogyan kell viselkedni egy kiváló férfinak, és azon felül mindkét fél igyekszik, hogy mindig erényeinek teljében mutakozzék, s ha a szükség megkívánja, mindenki minden erejével küzd az államért. Ezért kell a testi épségükre is vigyázniuk. Így aztán, akárhol is találkoznak össze egymással a szembenálló felek, ha vitájukban ököltre mennek, bárkinek jogában áll szétválasztani őket. Ha valamelyikük nem hajlik a békítő szóra, a paidonomos az ephorosokhoz kíséri, azok aztán szigorúan megbüntetik. Így akarják eszébe vésni, hogy a törvénynek akkor is engedelmessé kell, ha az embert elfutja a méreg.

Hellas többi vidékén mindazok, akik elhagyják az ifjúkort, és akiknek a soraiból kikerülnek államuk legfőbb vezetői, felhagynak a testgyakorlással, noha a katonai szolgálatot továbbra is ellátják. Lykurgos törvényben fektette le, hogy a férfiak számára, hacsak a közszolgálat nem gátolja benne őket, a legnemesebb elfoglaltság a vadászat, így aztán az idősebbek semmivel sem viselik el nehezebben a hadszolgálat fáradalmait, mint az ifjak.

5. Nagyjából fölvezéltem, hogy Lykurgos milyen törvényekkel szabályozta valamennyi korosztály tevékenységét. A továbbiakban megkísérlem áttekinteni azt, hogy az egész társadalom életét hogyan rendezte be.

Lykurgos működése előtt a spártaiak ugyanúgy otthon étkeztek, mint a többi hellének, csak hogy ő arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a szokás felelős leginkább az elpuhultságért, ezért bevezette a nyilvános közös étkezést, hogy a lehető legkisebb teret hagyja a törvényes előírások megsértésének. Az élelem mennyiségét úgy szabta meg, hogy ne terheljék túl a gyomrukat, de ne is maradjanak éhen. Olykor a vadászsákmány teszi változatosabbá az étkezéseket, olykor pedig a gazdagok hoznak

búzalisztból sült kenyeret a közösbe, így aztán az asztalról sohasem fogy ki az étel, amíg be nem fejezik a lakomát, mégsem kell nagyobb kiadással számolniuk. Megszüntette a lakomáknál szokásos kötelező ivászatot, amely megrendíti a testet és a lelket, és elrendelte, hogy mindenki csak annyit igyék, amennyi jólesik neki, mert véleménye szerint így a legveszélytelenebb és legkellemesebb az ivás.

Hogyan dönthetné romlásba inyenységével vagy iszákosságával magát vagy otthonát valaki, aki ilyen közös étkezéseken vesz részt? A többi államban többnyire az egykorúak jönnek össze, s ilyenkor a legkevesbé sem uralkodik közöttük a szemérem. Lykurgos azonban összevegyítette Spártában a különböző életkorú férfiakat, így az ifjak sokat tanulhatnak az idősebbek tapasztalataiból. Minthogy pedig arról szoktak beszélgetni a lakomázó társaságok, hogy ki-k milyen nemes cselekedetével tűnt ki hazájában, távol maradnak körükből a kérkedő vagy borközi megjegyzések, az erkölcstelen tettek és szavak. Más előnyökkel is jár az, hogy nem otthon étkeznek. Hazafelé menet gyalogolniuk kell, ezért tanácsos ügyelniük arra, hogy ne rúgjanak be, minthogy tudják, hogy nem maradnak azon a helyen, ahol lakomáztak. Azonkívül az alkonyi sötétben is ugyanúgy tájékozódhatnak, mint a nappali világosságban, mivel a hádköteles korú férfiak nem járhatnak fáklával a kezükben.

Lykurgos azt is megfigyelte, hogy ugyanannyi élelemtől jó színben, jó húsban és jó egészségben vannak azok, akik sokat mozognak, a fáradságot kerülők viszont meghízhatnak, csúnyák és gyengék lesznek. Nem siklott el előlött, hanem végiggondolva, hogy van, aki saját elhatározásából, szívesen fáradozik, hogy teste megfelelően nézzen ki, elrendelte, hogy minden tornacsarnokban az ott lévők legidősebbike felügyeljen a többiekre, mozognak-e annyit, mint amennyit az élelmiszer adagjuk megkövetel. Azt hiszem, hogy ebben sem tévedett, mert bizony nehezen lehet találni bárkit is, aki a spártaiaknál egészségesebb vagy ügyesebb, mivel nekik az edzéstől egyformán megerősödik a lábuk, a kezük és a nyakuk.

6. A következő dolgokban is másként járt el, mint ahogyan az a legtöbb helyen szokásos. A többi államban mindenki korlátlan ura gyerekeinek, rabszolgáinak és javainak. Lykurgos azonban biztosítani akarta, hogy bármelyik polgár használhassa mások javait anélkül, hogy kárakra lenne. Így aztán minden apát felha-

talmazott arra, hogy úgy kezelje mások gyerekeit, mintha sajátjai volnának. De minthogy mindenki tudta, hogy a gyerekeknek, akikre rászól, van apjuk, nyilvánvalóan úgy kezelte őket, mint ahogyan elvárta másoktól, hogy a saját gyerekével bánjanak. Ha egy gyerek apjáért kiabál, mert valaki pofon ütötte, szégyen, ha az apa nem ad egy újabb pofont a fiának. Ennyire megbíznak abban, hogy egyikük sem irányítja helytelenül a gyerekeket.

Azt is lehetővé tette, hogy szükség esetén mások rabszolgáit használják. A vadászkutyákat is köztulajdonba vette, méghozzá olyan módon, hogy akinek szüksége van a kutyára, meghívja vadászni a gazdáját. Ha az nem ér rá, szívesen odaadja a kutyáit. A lovakat is hasonlóképpen használják. Ha valaki megbetegszik, vagy be akar fogatni, vagy gyorsan el akar jutni valahová, fogja az első lovat, amit meglát, elviszi, és ha már nincs rá szüksége, szépen visszaviszi.

Még más olyan szokásokat is bevezetett, amelyekkel másutt nem élnek. Ha sokáig maradnak el a vadászaton, és van, akinek már nincs elég ennivalója, mert történetesen nem készített össze eget magának, úgy rendelkezett Lykurgos, hogy ebben az esetben azok, akik befejezték az étkezést, hátrahagyják a maradékot, s akinek szüksége van rá, felnyitja a pecsétet, elveszi azt, ami kell neki, majd újból elzárja a maradékot. Minthogy mindent ilyen módon osztanak meg egymással, azok is, akiknek csak kevés vagyonuk van, részesülnek az ország minden javából, ha szükségük van valamire.

7. Lykurgos a következő szokásokat is másképp szabályozta Spártában, mint ahogyan a többi hellének közt általános. A többi államban ugyanis mindenki úgy gazdagodik meg, ahogy tud, földet művel, hajózik, kereskedik, kézműves mesterséget folytat. Lykurgos azonban Spártában minden szabad polgárnak megtiltotta, hogy pénzügyekkel foglalkozzék, és elrendelte, hogy csak az állam szabadságát védelmezzék, ezt tekintsék egyetlen feladatuknak. És miért is törekednék valaki gazdagságra ott, ahol Lykurgos rendelkezésének értelmében mindenki ugyanúgy étkezik, ugyanolyan módon él, vagyis a törvényhozó elérte, hogy senki sem áhítozik pénzre azért, hogy kellemesebben élhessen. Az öltözködés sem csábít pénzszerzésre, mivelhogy nem a ruha díszét, hanem a test tökéletességét tekintik ékességnek. Azért sincs értelme pénzt gyűjteni, hogy valaki azzal segítse ki bajtársait, mivel Lykurgos elérte, hogy nagyobb dicsőségnek tartják,

ha valaki fáradságot nem ismerve két kézzel segít a társain, mintha pénzt adna nekik, az előző segítség ugyanis a szívéből jön, az utóbbi viszont csak a vagyonának köszönhető.

Azt, hogy valaki tisztességtelen úton jusson pénzhez, következőképpen akadályozta meg. Először is olyan pénzt veretett, amelyből még tíz minányit sem tud senki sem egyedül, sem szolgálival együtt hazahordani, mivel olyan nagy helyre, és legalább egy társzekerre lenne hozzá szüksége. Másodszor is az aranyat és ezüstöt fölkutatják, s ha valakinél találnak, megbüntetik. Miért törekednék hát valaki ott gazdagságra, ahol a pénz több gonddal jár, mint amennyi örömet szerezhet?

8. Valamennyien tudjuk, hogy Spártában engedelmeskednek legjobban az előjáróknak és a törvénynek. Lykurgos azonban, véleményem szerint, meg sem kísérelte bevezetni ezt a rendet, amíg meg nem nyerte a gondolatnak az állam leghatalmasabbjait. Mindezt arra alapozom, hogy a többi állam előkelői tapasztalatom szerint egyáltalán nem akarnak engedelmeskedni vezetőiknek, mivel úgy gondolják, hogy ez nem méltó egy szabad emberhez. Ezzel szemben Spártában a leghatalmasabbak vetik alá magukat legkészségesebben a vezetőknek, engedelmességüket dicsőségnek tartják, és ha parancsot kapnak, nem mennek, hanem futnak teljesíteni azt, mivel az a meggyőződésük, hogy ha példát mutatnak a parancsok gyors végrehajtásával, a többiek is követni fogják őket ebben, és valóban így is történt.

Valószínű, hogy ugyanazok a polgárok segítettek Lykurgosnak az ephorosok hivatalának megteremtésében is, mivel beláták, hogy az engedelmességből származik a legtöbb jó az állam, a hadsereg és a gazdaság számára. Úgy tartják, hogy minél nagyobb hatalom összpontosul ebben a a tisztségben, annál jobban tisztelik a polgárok, és készségesebben engedelmeskednek. Az ephorosok bárkit megbüntethetnek, akit csak akarnak, joguk van helyben és azon nyomban ítélni, a vezetőket hivatalukból elmozdítani, börtönbe vetni és pert indítani ellenük, amely akár az életükről és halálukról is dönthet. Minthogy ilyen hatalmuk van, nem hagyják, hogy a választott vezetők, mint a többi államban, egy éven át azt tegyenek, amit jónak látnak, hanem, miként a tyrannosok vagy a sportversenyek bírái, azon nyomban megbüntetik azt, akiről látják, hogy vét a törvények ellen.

A sok jó rendelkezés közül, amellyel Lykurgos biztosította, hogy a polgárok engedelmeskedjenek a törvényeknek, a legki-

válóbbnak a következőt tartom. Mielőtt törvényeit közzétette volna a nép körében, a leghatalmasabbakkal együtt Delphoiba ment, és megkérdezte az istent, hogy javára és hasznára válik-e Spártának, ha az ő törvényeinek engedelmeskedik, és csak miután az isten biztosította róla, hogy ez a legjobb hazája számára, vezette be a törvényeket. Ezzel elérte, hogy nem pusztán törvénytírást, hanem egyszersmind szentségtörés is, ha valaki a pythói jóslattal megerősített törvényeket áthágja.

9. Lykurgosnak az az intézkedése is csodálatra méltó, hogy elérte, államában mindenki szívesebben választja a szép halált, mint a becstelen életet. És ha megfigyeljük, kevesebben esnek el soraikból, mint azok közül, akik félelmüktől üzve a megfutamodást választják. A hosszú élet igazából sokkal inkább a bátorság, semmint a gyávaság gyümölcse, a bátorság ugyanis egyszerűbb, örömtelibb, célravezetőbb és erősebb. Nyilvánvaló, hogy a bátorság inkább meghozza a dicsőséget, mint bármi más, és mindenki a kiváló férfiak szövetségét keresi.

Célszerű nem szem elől téveszteni, milyen módszerrel érte el Lykurgos ezt az eredményt. Világosan kifejezésre juttatta, hogy a bátraknak boldog, a gyáváknak boldogtalan élet jut osztályrészül. Más államokban, ha valaki gyáván viselkedett, csak azzal sújtják, hogy gyávának nevezik, különben a gyáva ugyanarra a piacra jár, mint a bátor, mellette foglal helyet, ugyanabba a tornacsarnokba jár, ha akar. De Lakedaimónban mindenki szégyellene együtt étkezni vagy a tornacsarnokban megmérkőzni egy gyávával. Az ilyen embert gyakran kihagyják a csapatból, ha társakat keresnek a labdajátékhoz, a kórusban szégyenszemre a legrosszabb hely jut neki, az utcán ki kell térnie a szembejövők elől, a helyét az ifjabbaknak is át kell adnia a gyűlésben, a családjához tartozó lányokat nem lehet férjhez adni, ezért otthonában kell nevelnie őket, mivel nekik kell megbűnhődniük az ő férfiatlan viselkedése miatt, hiába nézi családi tűzhelyét, nem talál magának asszonyt, de ezért még büntetést is kell fizetnie, nem sétálhat vidám arcot vágva, nem tehet úgy, mintha nem lenne szégyellnivalója, és tűrnie kell a derekabbak ütlegeit.

Egyáltalán nem találom meglepőnek, ismervén a gyávákat sújtó megvetés ilyesféle megnyilvánulásait, ha Spártában inkább a halált választják, mint az ilyen megvetett és szégyenletes életet.

10. Nézetem szerint azt is jól tette Lykurgos, hogy törvényeivel arra serkentett, hogy a spártaiak egészen idős korukig gyakorol-

ják az erényt. A vének tanácsának tagjait előírása szerint az élet alkonyán állók közül választják meg, ezért a spártaiak még öregkorukban sem hanyagolhatják el a kiválók erényeit. Az is csodálatra méltó Lykurgosban, hogy milyen módon tette megbecsültté a kiváló férfiak idős korát. Azzal, hogy a vének kezébe helyezte a halálos ítélettel járó perek tárgyalását, elérte, hogy tiszteletreméltóbb lett az öregkor, mint az erőből duzzadó fiatal-ság. Természetes, hogy az összes emberi versengés közül ezt űzik a legnagyobb buzgalommal, a küzdelmet a vének tanácsának tagságáért. Szépek a sportversenyek, de ott csak a test küzd, ám ahhoz, hogy valaki bekerüljön a vének tanácsába, lelkének kiválósága méretik meg. Amennyivel nagyszerűbb a lélek a testnél, annál méltóbb a fáradságra a részvétel a lelkek versenyében, mint a testekében.

Hogyan lehetne nem csodálni Lykurgos alábbi intézkedését. Megfigyelte, hogy azok az államok, amelyekben kinek-kinek kényére-kedvére van bízva, hogy törekszik-e az erényre, vagy nem, az erényesek nem képesek hazájukat hatalmasabbá tenni, ezért ő minden spártait arra készítetett, hogy a közösségi élet valamennyi erényét gyakorolja. S mint ahogy az erényre törekvő polgárok felülmúlják az azt elhanyagoló társaikat, Spárta nyilvánvalóan ugyanúgy felülmúlja az erényekben a többi államot, mert egyedül ott vált közösségi üggyé a kiválóság tökéletesítése. És nem remek dolog az is, hogy míg más államokban csak azt büntetik meg, aki másoknak árt, Lykurgos nem kisebb büntetéssel sújtotta azokat, akik szemmel láthatólag egyáltalán nem akartak jobbakká válni? Azt hiszem, úgy vélte, hogy aki szabad embert ad el rabszolgának, vagy rabol, vagy lop, csak az áldozatát károsítja meg, de a hitványak és gyávák az egész államot árulják el. Ezért aztán – nézetem szerint – helyesen sújtotta őket a legnagyobb büntetéssel.

A spártaiak nem bújhatnak ki a Lykurgos által rájuk rótt kényszer alól, hogy az összes állampolgári erényt gyakorolják. Mindazoknak, akik teljesítették az előírásokat, egyként megadta az egyenlő polgárjogot, függetlenül testük gyengeségétől, vagy szegénységüktől, de ha valaki gyáván kijátszotta a törvény teljesítését, azt kizárta az egyenlők közül.

Nyilvánvaló, hogy ezek a törvények igen régiiek, ez abból is kitűnik, hogy Lykurgos a hagyomány szerint a Hérakleidák idején élt. Bár régiiek, mások számára még most is újdonságként

hatnak, és bár mindenki csodálattal adózva dicséri ezeket az intézményeket, egyetlenegy állam sem óhajtja követni őket.

11. Ezek voltak azok a nagyszerű intézkedések, amelyek békeidőben és háborúban is egyaránt érvényesek. De aki meg akarja tudni, hogy Lykurgos a hadsereget milyen módon szervezte meg másoknál jobban, figyeljen a következőkre.

Először is az ephorosok kihirdetik, hogy melyik korosztályoknak kell bevonulniuk a lovassághoz, a nehézfegyverzetű gyalogsághoz, valamint a műszaki alakulatokhoz. Az utóbbiakra azért van szükség, hogy mindaz, amit a városban használnak az emberek, a hadseregben is bőségesen a rendelkezésükre álljon. Amilyen eszközökre csak szüksége van a közösségnek a hadjárat során, Lykurgos előírása szerint rakják részben szekerekre, részben teherhordó állatokra, így tűnik föl leginkább, ha valami hiányzik.

A csatába induló csapatokat a következőképpen szerelte föl: vörös ruhát és bronzpajzsot kell hordaniuk, az előzőt azért, mert ez hasonlít legkevésbé az asszonyok viseletéhez, és rendkívül harcias kinézetű, az utóbbit pedig azért, mert könnyű ragyogóra fényesíteni, de nehezen piszkolódik be. A már kicsit idősebb korosztályoknak megengedte, hogy megnövezzék a hajukat, mert véleménye szerint így magasabbnak, nemesebbeknek és félelmetesebbeknek látszanak.

Az így felfegyverzett harcosokat hat lovas és hat gyalogos morára osztotta. A polgárok valamennyi moráját egy polemarchos vezeti, s négy lokhagos, nyolc pentékontér és tizenhat enómotarchos szolgáló alatta tisztként. Ezek a morák megfelelő parancsra enómotiánként vagy egyesével, vagy hármásával, vagy hatosával állnak föl.

Legtöbben azt hiszik, hogy a lakón gyalogság szervezete rendkívül bonyolult, valójában ennek az ellenkezője az igaz. A lakón hadrendben az első sorban állnak a tisztek, és mindegyik szakasz (stikhos) el van látva minden szükséges felszereléssel. Olyan egyszerű megtanulni ezt a fölállást, hogy aki képes fölismerni egy ismerős arcot, nem tévesztheti el: egyeseknek az a feladatuk, hogy vezessenek, másoknak meg az, hogy engedelmeskedjenek. A parancsokat az enómotarchosok, mint a kikiáltók, fennhangon közlik embereikkel, hogy a phalanxok kisebb vagy nagyobb mélységben sorakozzanak föl, úgyhogy ezt sem valami nehéz megtanulni. A hirtelen felbukkanó ellenséggel az

ütközet kavargásában ugyanilyen rendben fölvenni a harcot már nem olyan könnyű dolog, ehhez csak azok értenek, akiket Lykurgos törvényei alapján neveltek.

A következő hadmozdulatokat, amelyek a szakértők szemében igen bonyolultnak tűnnek, a lakedaimoniak könnyedén hajtják végre, mivel amikor menetoszlopban vonulnak, minden enómotia az előtte haladó nyomában menetel. Ha szemből csatarendben felsorakozott ellenség tűnik föl, az enómotarchos parancsot kap, hogy bal felé fejlődjenek föl csatarendbe, amíg az egész phalanx fel nem sorakozik az ellenséggel szemben. Vagy ha – mikor már föl sorakoztak – hátulról tűnik föl az ellenfél, minden sor úgy fordul meg, hogy megint a legbátrabbak nézzenek farkasszemet támadóikkal. Azt, hogy a parancsnok bal oldalon áll, nem baljós, hanem jó dolognak tartják, mert ha az ellenfél be akarja keríteni őket, nem a védtelen, hanem a pajzsos védett oldaluk felé kerül. Ha valamilyen oknál fogva jönnek látják, hogy a parancsnok a jobb szárnyat vezesse, úgy fordul meg a sereg, hogy szakaszonként bal felé phalanxszá fejlődik fel, míg csak a parancsnok a jobb, a sereghajtók pedig a bal oldalra nem kerülnek. Ha az ellenséges csapatok a menetoszlop jobb oldala felől tűnnek föl, csak annyit kell tenni, hogy minden lokhos, mint egy-egy csatahajó, az ellenség felé fordul, s az eddig leghátsó lokhos így az arcvonaltól jobbra szélére kerül. Ha az ellenfél bal felől közeledik, azt sem hagyják annyiban, hanem vagy előrenyomulnak, vagy pedig minden lokhos szembefordul az ellenséggel, s így a korábban leghátsó lokhos az arcvonaltól bal szélére kerül.

12. Azt is elmondom, hogy Lykurgos előírása szerint hogyan kell a hadseregnek tábort ütnie. A négyszögletes formát alkalmatlanul tartotta táborverésre, ezért kör alakú táborhelyeket javasolt, hacsak egy biztonságot adó hegy, egy fal vagy egy folyó nem védte őket hátulról. A nappali őrseget a fegyverraktár mellé helyezte, s ez a táborot figyelte, mert nem az ellenség, hanem a barátok szemmel tartása volt a célja. Az ellenséget a lovasság tartotta megfigyelés alatt, egy olyan magaslatról, ahonnan a legmesszebb el lehetett látni. Az esetleges éjszakai támadások kivédésére a phalanxok táborhelyén kívül skirosiakat állított őrsegekbe. Manapság, ha vannak a seregben idegenek, őrjüket bizzák ezt a feladatot. Az őrsegek állandóan dárdával a kézben járőröznek, és nem árt tudni, hogy ennek ugyanaz az oka, amiért

a rabszolgákat elzárják a fegyverektől. Abban sincs semmi meglepő, hogy még akik élelmet keresnek, sem távolodnak el messzebb egymástól és a fegyverektől, mint amennyire csak éppen nem okoznak kényelmetlenséget egymásnak. Ezt a biztonság érdekében teszik így.

A táborhelyet gyakran változtatják, hogy az ellenségnek kellemetlenséget okozzanak, barátaiknak pedig hasznukra legyenek.

A törvény valamennyi lakedaimóni számára előírja, hogy a táborban is tornásson. Így aztán sokkal büszkébbek magukra, megjelenésük pedig sokkal nemesebb másokénál. Sem séta, sem versenyfutás közben nem távolodnak el messzebb, mint amilyen hosszú egy mora, hogy senki se legyen távol a fegyvereitől. A torna után az első polemarchos adja ki egy hírnök útján a parancsot, hogy meg lehet pihenni, ez egyben a szemle lehetőségét is megadja számára, aztán elrendeli a reggelit, és a külső őrség leváltását. Ezután társalognak és pihennek az esti tornáig. Annak befejezése után a hírnök elrendeli a vacsorafőzést, azután dallal kéri az isteneket, hogy áldozatuk jó előjelet mutasson, végezetül pedig nyugovóra térnek fegyvereik közelében.

Nem kell csodálkozni azon, hogy ilyen hosszan írok minderről, mert nehezen találhat bárki olyan lényeges kérdést a hadügyekben, amelyet a lakedaimoniak ne vettek volna figyelembe.

13. Azt is elmondom, hogy milyen hatalmat és megtiszteltetést biztosított Lykurgos a hadjáratokon a királynak. Először is a háborúban az állam fizeti a király és a körülötte lévők költségeit, ugyanis egy sátorban laknak vele a polemarchosok, hogy mindig mellette legyenek, mert szükség esetén így könnyebben tudnak tanácskozni egymással. Rajtuk kívül még hárman laknak velük együtt az egyenlők közül, ők gondoskodnak a vezérkar minden szükségletéről, hogy annak a hadügyeken kívül mással ne kelljen foglalkoznia.

De hogy elejénél kezdjem, elmondom, hogyan vonul sereggel hadba a király. Először is még otthon áldozatot mutat be Zeus Hagétórnak és a vele együtt tisztelt isteneknek. Ha az áldozat kedvező előjelet mutat, a tűzhordozó magához veszi az oltárról a tüzet, és a király az ország határához vezeteti hadseregét, ott pedig újból áldozatot mutat be Zeusnak és Athénának. Csak ha mind a két isten áldozata kedvező, akkor lépik át az országhatárt. A soha ki nem alvó áldozati tüzek vezetik, s a különböző

áldozati állatok követik a menetet. A király mindig kora hajnalban mutatja be az áldozatot, mert mindenkinél előbb akarja megnyerni az istenek jóindulatát. Az áldozatoknál jelen vannak a polemarchosok, a lochagosok, a pentékontérok, a külföldi csapatok vezérei, a málhahordók parancsnokai, és a városok hadvezérei közül mindenki, aki csak akar. Két ephoros is megjelenik körükben, de ők semmibe se avatkoznak bele, hacsak a király meg nem kéri őket, de minden rajta tartják a szemüket, ezzel emlékeztetve mindenkit arra, hogy mi az illő viselkedés. Amikor az áldozat véget ér, a király kiadja mindenkinek az utasítást, hogy mit tegyen. Aki látja ezt a jelenetet, bizonytalannal arra gondol, hogy a többi nép csak kezdő a hadviselésben, míg a lakodaimóniak a háború mesterei.

Ha a király vezeti a menetoszlopot, és nem mutatkozik ellenség, senki sem megy előtte, leszámítva a skirosiakat és az előrsbe küldött lovasokat, ha viszont csatára készülnek, a király átveszi az első mora parancsnokságát, és kissé jobbfelé vezeti azt, amíg két mora és két polemarchos közé nem ér. Az őket követő csapat feje a király legidősebb sátoártársa, tagjai pedig azok az egyenlők, akik a király sátrában laknak, a jósok, az orvosok, az aulosjátékosok és a csapatok vezérei, valamint néhány önkéntes, aki éppen ott van. Így aztán nem történhet semmi, amire nem készültek föl, mert minden eshetőségre gondoltak.

Véleményem szerint Lykurgosnak azok az intézkedései is nagyon hasznosak, amelyeket fegyveres harc esetére rendelt el. Amikor az ellenfél olyan közel ér hozzájuk, hogy jól látja őket, kecskét áldoznak, az összes ott lévő aulosjátékos játszani kezd, ahogy szokott, és egyetlen lakedaimóni sem mutatkozik koszorú nélkül. Azt is parancsba adják, hogy mindenki fényesítse ki fegyverét. Az ifjak megfésülhetik a hajukat, hogy vidámabbnak és magabiztosabbnak látszanak. A katonák szájról szájra adják a buzdító szavakat, amíg csak el nem érnek az enómotarchosig, ugyanis az ő hangja, mivel a szakaszon kívül áll, nem hallatszik el az enómotia minden tagjáig. A polemarchos felel azért, hogy mindezt rendben végrehajtsák.

Amikor eljön az ideje, hogy letáborozzanak, a király dönt erről, és a tábor helyéről. Ahhoz viszont nincs joga, hogy követeket menesszen a baráti, illetőleg az ellenséges államokba. Bárki bármit kezdeményez, először a királyhoz fordul. Peres ügyben

a király a hellanodikasokhoz, pénzügyekben a kincstárnokhoz, zsákmány beszolgáltatásakor a zsákmányárosokhoz küldi a hozzá folyamodókat. Minthogy az összes ügyet ekképpen intézi el, hadjárat esetén csak papi teendői maradnak meg számára az istenekkel, s hadvezéri kötelezettsége az emberekkel szemben.

14. Ha valaki megkérdezné tőlem, hogy tapasztalatom szerint Lykurgos törvényei a mai napig változatlanul fönmaradtak-e, Zeusra, nem mernék bátran igent mondani. Jól tudom, hogy korábban a lakedaimóniak szívesebben éltek otthon, egymás között, beérve közepes életkörülményeikkel, mintsem hogy idegen államok helytartóiként ki legyenek téve a hízelgés romboló hatásának. Tudom, hogy korábban félték fölfedni, hogy arany van a birtokukban, manapság pedig vannak, akik büszkélkedhetnek vagyonukkal. Tapasztalom, hogy míg korábban elűzték az idegeneket, és tilos volt külföldre járniuk, hogy az idegenek ne rontsák meg a polgárokat, most tudok olyanokról, akik magukat a legkiválóbbnak képzelik, s közben másra sem törekednek, minthogy életük végéig helytartóként szolgáljanak külföldön. Azelőtt megfeszített erővel igyekeztek, hogy méltók legyenek egy vezető tisztségre, ma sokkal inkább azon mesterkednek, hogy elérjék a vezető tisztséget, az pedig már nem érdekli őket, hogy méltók is legyenek rá. A hellének korábban Lakedaimónba jöttek, és kérték, hogy vezessék őket az ellenük fenekedők megfékezésére, most viszont sokak másokhoz fordulnak, hogy a lakedaimóniak ne ülhessenek újból a nyakukba. Egyáltalán nincs semmi meglepő abban, hogy ilyen vádak érik őket, mivel szemmel láthatóan nem engedelmeskednek az isteneknek, Lykurgos törvényeinek.

15. Még azt is el akarom mondani, hogy Lykurgos hogyan szabályozta a király és az állam viszonyát, mivel ez az egyetlen olyan kormányzati forma, amely kezdettől fogva mostanáig változatlanul maradt, míg más alkotmányok megváltoztak, vagy éppen szemünk láttára változnak meg.

Elrendelte, hogy a király végezze az állam nevében az összes nyilvános áldozatot, mivel ő maga is egy isten leszármazottja, és hogy ő vezesse a hadsereget oda, ahová az állam küldi. Megadta neki a jogot, hogy az áldozati állatok húsából kivegye a részét, és hogy annyi földet válasszon ki magának a perioikos városok egész sorában, amennyiből kielégítően megélhet, de nem válik feltűnően gazdaggá. Minthogy a királyok sem otthon étkeznek,

nyilvános sátrat jelölt ki számukra, és megtiszteltetésük jeléül két adag ételt kapnak, de nem azért, hogy kétszer annyit egyenek, mint a többiek, hanem azért, hogy ebből meg tudják kínálni azt, akit arra érdemesnek tartanak. Mindkét királyt fölhatalmazta arra, hogy két-két asztaltársat válasszon magának, akiket Pythiosoknak neveznek. Arra is felhatalmazta a királyokat, hogy minden anyakoca szaporulatából egy malacot megtarthassanak, hogy sohase maradjanak áldozati állatok szűkében, ha az istenektől tanácsot akarnak kérni valamilyen ügyben.

A király háza mellett van egy tó, amely bőségesen ellátja vízzel. Hogy ez mennyire, és milyen sokféle szempontból hasznos, azt azok tudják leginkább fölmérni, akiknek nincs víztárolójuk. Ha a király megjelenik, mindenki föláll, csak az ephorosok maradnak ülve hivatali székükön. Minden hónapban esküt tesznek egymásnak, az ephorosok az állam, a királyok saját maguk nevében. A király esküje úgy szól, hogy az állam törvényei alapján fog uralkodni, az államé pedig úgy, hogy ha a király tartja magát az esküjéhez, uralmát változatlan formában megőrzi.

A király életében ezekben a megtiszteltetésekben részesül otthon, vagyis alig többen, mint az egyszerű polgárok. Lykurgos ugyanis nem akarta, hogy a királyokban zsarnoki gondolatok támadjanak, de azt sem, hogy a polgárok féljenek hatalmuktól. Ha viszont meghal a király, Lykurgos törvényei olyan módon adnak neki végtisztséget, mintha nem embereket, hanem fél-isteneket tisztelnének a lakedaimóni királyok személyében.